

УДК 316.3

Савельєв Ю.Б., канд. філос. наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІОЛОГІЯ СВІТОВОГО РІВНЯ У ПЕРИФЕРІЙНІЙ КРАЇНІ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У контексті перспектив української соціології, вищої освіти та наукових досліджень проаналізовано результати Академічного рейтингу університетів світу (ARWU, Шанхайський рейтинг) за 2017 р. Визначено необхідні умови та конкретні дії для підвищення конкурентоспроможності національної науки та освіти у сучасному глобальному світі. На прикладі пострадянського університету продемонстровано, що в Україні реалізувати успішний проект розбудови центру соціальних досліджень світового рівня можливо за 7–10 років. Надано рекомендації щодо перерозподілу та концентрації наявних ресурсів у дослідницьких університетах, а також стосовно інституціональної підтримки й запровадження зрозумілих і ефективних правил, які б мотивували українських вчених і викладачів.

Ключові слова: соціологія, вища освіта, наука, рейтинги, університет, Україна.

У червні 2017 р. відбулась надзвичайна подія, яка, на перший погляд, не стосується української соціологічної науки. Проте, якщо подивитись уважніше, вона дозволяє реалістично оцінити перспективи вітчизняної соціології (вищої освіти та наукових досліджень), а також визначити необхідні умови для підвищення її конкурентоспроможності у сучасному глобальному світі.

В оприлюдненому Академічному рейтингу університетів світу (англ. ARWU, відомий як Шанхайський рейтинг, що існує з 2003 р., є найпершим і залишається найпрестижнішим) за 2017 р. з окремих дисциплін до 100 найкращих закладів за напрямом “соціологія” вперше потрапив Національний дослідницький університет “Вища школа економіки” (НДУ ВШЕ, Російська Федерація) [1]. І не просто потрапив, а увірвався до цього рейтингу, посівши місце у третьому квартилі разом з такими відомими освітніми та дослідницькими центрами, як Бостонський і Тель-Авівський університети, університет Ворики та ін. (спільна позиція з 51 по 75 місце).

Для зовнішнього спостерігача ця подія, можливо, не варта уваги, проте для фахівця, який знайомий із ситуацією зсередини, вона є дивовижною. На відміну від природничих наук, яким залишились у спадок вагомні здобутки радянського часу, суспільні дисципліни в країнах колишнього СРСР залишались переважно відірваними від світових тенденцій. Крім того, в соціології існує гегемонія американських журналів й американських університетів. У згаданому рейтингу у топ-50 лише 9 європейських університетів, 5 з яких – британські. У сотні найкращих немає не тільки жодного закладу зі Східної Європи, але й хоча б одного університету з Франції, Італії чи Іспанії. У списку є тільки два німецьких університети [1]. Отже, очевидним є домінування англomовного наукового дискурсу та певних дослідницьких канонів, які створюються та просуваються інституціями США, що займають ключові позиції у дисципліні.

© Савельєв Ю.Б., 2017

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2017, № 2 (61): 133–139

133

У 2012 та 2014 рр. українські читачі вже мали можливість дізнатися про амбітний проект зі створення у 2010 р. Лабораторії порівняльних соціальних досліджень Національного дослідницького університету “Вища школа економіки” з метою розбудови провідного світового центру порівняльних соціальних досліджень і посилення конкурентоспроможності нашого північного сусіда у світовій соціології [2; 3]. Незважаючи на те, що досить швидко (за 2–3 роки) лабораторія перетворилася на провідний регіональний дослідницький центр [2], а згодом увійшла до світових лідерів порівняльних соціологічних досліджень [3], ця мета здавалася нереалістичною. Проте щогорічний Шанхайський рейтинг підтвердив, що навіть таке амбітне завдання може бути розв’язане.

У чому ж полягає секрет цього успіху та чи можна подібний проект реалізувати в Україні?

1. Основною передумовою є істотне цільове фінансування. Дослідження та проведення наукових заходів найвищого рівня лабораторії фінансувалися не за рахунок міжнародних донорів, а переважно за кошти державного бюджету після отримання урядового “мега-гранту” у 2010 р. [4].

2. Наявність ресурсів автоматично не забезпечить реалізацію поставленої мети міжнародного визнання. Державне фінансування передбачає чіткі та прагматичні завдання наукової роботи. Це не просто міжнародні публікації та потрапляння у рейтинги. Уряд Російської Федерації усвідомив, що потрібно виділяти значні кошти не тільки на розвиток інформаційних або нанотехнологій, але й на серйозні соціальні дослідження. Адже подібні дослідження найактуальніших у суспільстві проблем дозволяють оптимізувати процес прийняття рішень і підвищити керованість суспільних процесів. У НДУ ВШЕ роками проводилися порівняльні дослідження суб’єктивного благополуччя та рівня щастя населення, етнічних відносин і міграції, зв’язку економічного зростання, підвищення рівня добробуту та задоволення життям із “системою цінностей і переконань”, “відродженням релігії та відновленням почуття національної гордості” [4]. Хтось вважає, що надзвичайна ефективність російської пропаганди є цілковитою випадковістю або результатом натхнення телевізійних коментаторів?

Принциповою управлінською перевагою Російської Федерації (зокрема, країни, що є ворожою для України) є усвідомлення недостатності звичайного соціального моніторингу та описативного аналізу і, натомість, визнання потреби у фундаментальних дослідженнях з виявлення факторів важливих суспільних процесів і причинних зв’язків. Такі фундаментальні академічні дослідження втілюються у прикладні та набувають практичного значення, якщо розроблені та верифіковані теорії (а не тільки отримані емпіричні дані) використовуються при прийнятті рішень.

Для того, щоб проводити такі дослідження, потрібні висококваліфіковані фахівці, озброєні сучасними теоріями та методами аналізу даних. Таких фахівців слід залучати та готувати.

3. Ключовою складовою успіху НДУ ВШЕ стало запрошення до співпраці на посади наукових директорів і консультантів видатних учених зі світовим ім’ям. Йдеться не про епізодичну співпрацю, окремі лекції та участь у конференціях, а про

формальну афіліацію та роботу з частковою зайнятістю. Така практика є загальноприйнятою у світі. Визначні вчені, як правило, мають подвійну або потрійну інституційну приналежність, їхні публікації у провідних журналах впливають на рейтинг усіх афілійованих установ. Фактично, через таке залучення університети з периферійних країн купують академічну репутацію. Це, звичайно, можливо за умов наявності значного фінансового ресурсу. Проте альтернативного шляху не існує. Крім академічної репутації залучені провідні фахівці реально керують науковою роботою місцевих дослідників й аспірантів, формують порядок денний досліджень і наукові стандарти [3].

4. Наступна складова також охоплює людський капітал. Запрошення іноземних зірок приносить користь лише тоді, коли їм є з ким працювати. Тому кадрова політика НДУ ВШЕ полягала у підборі найкращих у країні спеціалістів (дослідників, які вміють працювати з емпіричними даними, зокрема з регіонів). Таких спеціалістів приваблюють можливості для професійного розвитку, а також краще, порівняно з іншими університетами, матеріальне зацікавлення.

Водночас на роботу залучаються молоді вчені-випускники європейських і американських університетів, незалежно від їхньої національності (на позиції постдоків, дослідників і викладачів). Для цього їх приваблюють конкурентоспроможною заробітною платою, оскільки соціологам, які мають науковий ступінь кращих університетів, пропонують роботу по всьому світу. Більш кваліфікований спеціаліст коштує дорожче.

Проте не всі дослідники залучаються до НДУ ВШЕ через високу заробітну плату. Це стосується тільки працівників, зайнятих на постійній основі. Головний принцип діяльності лабораторії порівняльних соціальних досліджень полягав у створенні розгалуженої міжнародної дослідницької мережі асоційованих дослідників: аспірантів, постдоків і викладачів європейських, американських і азійських університетів, які не отримують матеріальної винагороди, але через відкриті конкурси можуть брати участь у заходах з професійного розвитку (семінарах, конференціях, літніх школах). Вони залучають ресурс лабораторії для того, щоб підготувати власну якісну публікацію. Натомість умовою при публікації статті є згадка НДУ ВШЕ як другої афіліації. Якщо така мережа налічує десятки та сотні асоційованих дослідників, які публікують результати своєї роботи, то рейтинг університету збільшується. Отже, мета НДУ ВШЕ – акумулювати кадровий ресурс як національний, так і зарубіжний, що відповідає сучасним практикам провідних університетів світу.

5. Для створення науки світового рівня в одному закладі зосереджуються не тільки найкращі в країні дослідники, але й найбільш здібні аспіранти та студенти (з ними працюють викладачі, які самі систематично проводять актуальні дослідження, володіють найсучаснішими соціологічними методами та мають досвід публікацій у відомих міжнародних журналах). Найефективнішим компонентом підготовки студентів магістратури, аспірантів і молодих дослідників є “спільна робота з провідними фахівцями та використання міжнародних баз даних і сучасних методів їх аналізу”, що “забезпечує швидке зростання дослідницьких компетенцій і навичок” [4]. Для цього в лабораторії регулярно проводяться школи та семінари, на яких

обговорюються дослідницькі проекти і статті для публікації в рецензованих журналах.

Сучасна підготовка в університеті заснована на академічній мобільності. На навчання постійно приймаються іноземні аспіранти та студенти магістратури. Талановиті випускники долучаються до дослідницького колективу, в якому постійно відбувається ротація. Аспіранти та молоді вчені проходять стажування або їдуть навчатися за кордоном. Інші повертаються для подальшої професійної кар'єри на батьківщину. Щоб мотивувати їх повернення, НДУ ВШЕ пропонує конкурентоспроможну заробітну плату. Вчені, які обирають роботу за кордоном, залишаються асоційованими дослідниками і вже у такому статусі приносять користь для академічної репутації альма-матер.

6. Важливим моментом є співпраця університету, для якого пріоритетом є фундаментальні дослідження, з дослідницькими компаніями, що проводять сотні опитувань. Останні володіють великими масивами даних, але не мають ресурсів і мотивації для проведення їх поглибленого аналізу. Натомість, він може бути реалізований у межах наукової роботи дослідників, студентів і аспірантів університету. Таким чином, фундаментальна наука доповнює дослідницьку індустрію, забезпечує теоретичну інтерпретацію даних у широкому дисциплінарному контексті.

7. Для сприяння англійським публікаціям у провідних міжнародних журналах НДУ ВШЕ створив дисциплінарні серії препринтів (*working papers series*). Перед тим, як подати статтю до редакції відомого журналу, дослідники готують препринт, який проходить наукове рецензування та англійське редагування (принаймні для одного з наукових редакторів англійська мова обов'язково є рідною). Відповідно, якість матеріалу підвищується, що полегшує подальшу роботу дослідника з редакцією міжнародних журналів. Крім того, серії препринтів збільшують видимість публікацій університету та підвищують рівень цитування статей.

Отже, можна дійти таких висновків щодо можливості підвищення конкурентоспроможності українських суспільних наук і, зокрема, соціології.

По-перше, Міністерству освіти і науки України та адміністраціям університетів не варто розраховувати на покращення результатів наукової роботи та міжнародних рейтингів без цільових програм фінансування, інституціональної підтримки та створення адекватних "правил гри", які б мотивували українських вчених і викладачів. Прості адміністративні вимоги щодо збільшення кількості публікацій у виданнях, що індексуються наукометричними платформами *Web of Science* та *Scopus*, без відповідного забезпечення може призвести лише до того, що українські науковці намагатимуться опублікувати свої статті у сумнівних журналах, які беруть плату за послуги. Це аж ніяк не покращить академічну репутацію вітчизняних університетів.

Вагомі наукові публікації, які цитуватимуть у відомих міжнародних журналах, можуть з'явитися тільки тоді, коли систематично проводяться високоякісні дослідження з орієнтацією на загальноприйняті світові стандарти. А це можливо, якщо для цього є відповідні умови, зокрема: повноцінне включення до світової науки (регулярна участь у визнаних у світі академічних конференціях; безперервний легальний доступ до найкращих у галузі періодичних видань, монографій і підручників; постійна співпраця з фахівцями, університетами та дослідницькими центрами, які є визнаними лідерами в

галузі; робота в редакційних колегіях солідних міжнародних журналів та книжкових серій; участь у комітетах професійних асоціацій; рецензування отриманих результатів досліджень і наукових статей провідними закордонними ученими); наявність достатнього робочого часу для наукової роботи; безоплатна допомога у підготовці статті англійською мовою в університетських постійно діючих Academic Writing/Proofreading центрах; можливість безоплатного перекладу статті (за результатами конкурсного відбору) англійською мовою; конкурси для публікації монографій англійською мовою в межах книжкових серій з проблематики українського суспільства, які індексувались би в базі Scopus.

По-друге, оскільки нереалістично очікувати збільшення державного фінансування соціологічних досліджень в Україні в обсягах, подібних підтримці Лабораторії порівняльних соціальних досліджень НДУ ВШЕ, то можна було б розраховувати на допомогу крупного бізнесу, який мав би бути зацікавленим в оптимізації процесу прийняття рішень у країні та створенні компетентного експертного осередку (див. п. 2). Враховуючи наявні практики залучення закордонної експертизи, що склалися в Україні [5], було б логічним і патріотичним кроком фінансово підтримати розбудову центру соціальних досліджень світового рівня. Крім того, бюджет такої підтримки міг би бути відносно поміркованим і не перевищувати, наприклад, витрати на консультативні послуги компанії П. Манафорта для розбудови “політичної партії західного зразка і перетворення України на найпривабливішу для інвестицій державу в регіоні” [5]. Проте для потрапляння у міжнародні рейтинги та отримання високої академічної репутації це має бути дослідницький центр при великому та відомому університеті.

По-третє, якщо держава не здатна збільшити фінансування, то вона, принаймні, могла б перерозподілити та зосередити наявні ресурси та запровадити зрозумілі й ефективні правила.

Необхідно визначити коло найкращих дослідницьких університетів з окремим фінансуванням наукової роботи. У таких університетах частина навчального навантаження викладачів може замінюватись еквівалентним робочим часом для проведення досліджень. Для створення критичної маси найкращих студентів й аспірантів державне замовлення в аспірантурі та магістратурі потрібно спрямовувати тільки в ті університети, в яких реально працюють дослідницькі центри та лабораторії з найкращим кадровим забезпеченням (фахівцями, які публікують свої праці в закордонних і найкращих українських журналах, мають значний рівень цитування, виступають з доповідями на провідних міжнародних конференціях). Адже такі заклади здатні залучити студентів й аспірантів до наукової роботи та надати сучасну соціологічну освіту. Сьогодні умовою для якісної підготовки дослідника також є наявність англійських магістерських програм. Міністерству освіти і науки України бажано це враховувати при проведенні акредитації та розподілі місць державного замовлення.

Прозорі правила повинні передбачати можливість найму університетом провідних закордонних фахівців за конкурентоспроможну заробітну плату; підвищення оплати праці вченим з українським громадянством, якщо вони мають високий рівень

кваліфікації; відсутність перешкод для отримання й ефективного використання спонсорських і грантових виплат. Для збільшення кількості та підвищення якості публікацій у провідних міжнародних журналах необхідно створити систему матеріального заохочення. У суспільних науках важливо сформувавши критерії оцінювання, що є відмінними від природничих наук. Відсутність впливу здобутків ученого на матеріальну винагороду знижує мотивацію. Логічним і справедливим є те, що за різну за своєю складністю (викладання англійською мовою, проведення досліджень із застосуванням сучасних методів, презентації на престижних міжнародних конференціях тощо) і результатом (публікації у провідних міжнародних журналах, наукові досягнення, відзнаки та міжнародні публікації студентів) роботу працівники отримують різну заробітну плату.

Крім того, можна порекомендувати чиновникам Міністерства освіти і науки України при підготовці документів, які регулюють діяльність науковців і встановлюють правила, вимоги, форми звітності тощо, завжди замислюватися над тим, чи зрозуміють ці документи (якщо перекласти англійською) студент з Нігерії, аспірант з Китаю, випускник Колумбійського університету або поважний професор з Німеччини, якщо вони, раптом, вирішать пов'язати своє професійне життя з українською наукою й освітою. Якщо вони прийдуть до нашої держави й українські правила для них будуть цілком зрозумілими та обґрунтованими, то можна очікувати, що який-небудь український університет з'явиться у топ-100 Шанхайського рейтингу.

Список використаних джерел

1. ShanghaiRanking's Global Ranking of Academic Subjects 2017 – Sociology. *Academic Ranking of World Universities*. URL: <http://www.shanghairanking.com/Shanghairanking-Subject-Rankings/sociology.html>
2. Савельєв Ю.Б. Про тенденції в соціальних дослідженнях (спостереження за діяльністю лабораторії порівняльних соціальних досліджень НДУ-ВШЕ). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2012. № 3. С. 210–213.
3. Савельєв Ю.Б. Сучасний стан порівняльних соціальних досліджень. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2014. № 1. С. 218–221.
4. About LCSR. *The Laboratory for Comparative Social Research (LCSR)*. URL: <https://lcsr.hse.ru/en/about/>
5. Екс-голова штабу Трампа отримав від партії Януковича \$17 млн. *BBC Україна*. 2017. 28 червня. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-40427497>

Отримано 14.06.17

References

1. Shanghai Ranking's Global Ranking of Academic Subjects 2017 – Sociology. *Academic Ranking of World Universities*. URL: <http://www.shanghairanking.com/Shanghairanking-Subject-Rankings/sociology.html> [in English]
2. Savelyev, Yu. (2012). On the trends in social studies: monitoring the activities of laboratory for comparative social research NDU-HSE). *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh* [Sociology: theory, methods, marketing], 3, 210-213 [in Ukrainian]
3. Savelyev, Yu. (2014). The current state of comparative social research. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh* [Sociology: theory, methods, marketing], 1, 218-221 [in Ukrainian]

4. About LCSR. *The Laboratory for Comparative Social Research (LCSR)*. URL: <https://lcsr.hse.ru/en/about/> [in English]

5. Former head of the Trump's office received \$17 million from the Yanukovich party (2017, June 28). *BBC Ukraine*. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-40427497> [in Ukrainian]

Received on 14.06.17

Савельев Ю.Б., доцент, канд. философ. наук, старший научный сотрудник факультета социологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 60, Киев, 01033, Украина, e-mail: yursave@yahoo.com

СОЦИОЛОГИЯ МИРОВОГО УРОВНЯ В ПЕРИФЕРИЙНОЙ СТРАНЕ: УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

В контексте перспектив украинской социологии, высшего образования и научных исследований проанализированы результаты Академического рейтинга университетов мира (ARWU, Шанхайский рейтинг) за 2017 г. Определены необходимые условия и конкретные действия для повышения конкурентоспособности науки и образования в современном глобальном мире. На примере постсоветского университета продемонстрировано, что в Украине реализовать успешный проект развития центра социальных исследований мирового уровня возможно за 7–10 лет. Представлены рекомендации по перераспределению и концентрации имеющихся ресурсов в исследовательских университетах, а также относительно институциональной поддержки и внедрения понятных и эффективных правил, которые бы мотивировали украинских ученых и преподавателей.

Ключевые слова: социология, высшее образование, наука, рейтинги, университет, Украина.

Savelyev Yu.B., Associate Professor, PhD (Philosophy), Senior Researcher, Department of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska Str., Kyiv, 01033, Ukraine, e-mail: yursave@yahoo.com

THE WORLD LEVEL SOCIOLOGY IN A PERIPHERAL COUNTRY: LESSONS FOR UKRAINE

The author analyzes results of the Academic Ranking of World Universities (ARWU, Shanghai Rating) for 2017 in the context of the prospects of Ukrainian sociology, higher education and scientific research. The necessary conditions and specific actions are determined for increasing the competitiveness of science and education in the modern global world. Based on the example of a post-soviet university, it has been demonstrated that a successful project of establishing a center for social research of a world level can be realized in 7-10 year time period in Ukraine. Article suggests recommendations on redistribution and concentration of available resources in research universities on institutional support and the introduction of clear and effective rules that would motivate Ukrainian scholars and lecturers.

Keywords: sociology, higher education, science, ratings, university, Ukraine.